

Halepli Zeki Paşa'nın Almanya'daki Görevi Üzerine

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Marttin

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

vmarttin@ogu.edu.tr

Öz

Bu makalede Halepli Zeki Paşa'nın Alman İmparatoru nezdinde Osmanlı Padişahının "murahhas"ı olarak üstlendiği görevi esnasındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışmada ağırlıklı şekilde askerî arşiv kayıtları kullanılarak Zeki Paşa'nın murahhaslık görevinin mahiyetinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. 1914 yılının son aylarında başlayan Zeki Paşa'nın misyonunun Birinci Dünya Savaşı bitene kadar devam ettiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerin birlikteliği veya ayrılığı ana ekseninde ele alınmıştır. Yazışma konularının, cephelerdeki durum, müttefikliğe ilişkin meseleler ve Enver Paşa'nın savaşın seyrine dair görüş ve önerilerinin Alman makamlarına ulaştırılması başlıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. Enver Paşa'nın savaşın seyrine ilişkin yaptığı isabetli tespitlerin ve savaş taktiklerinin başta Ludendorff olmak üzere Alman Genel Karargâhına iletilmesinde Zeki Paşa'nın üstlendiği görev, savaşa dair karar alma süreçlerinde Osmanlı Devleti'nin rolü bakımından önemlidir. Savaştan sonra İngiliz istihbarat belgelerinde geçen Zeki Paşa'nın görevine ve özellikle Enver Paşa'ya bağlı olduğuna ilişkin bilgiler, bu görevin yan etkisi olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halepli Zeki Paşa, Enver Paşa, Osmanlı Devleti, Almanya, Birinci Dünya Savaşı.

On the Mission of Aleppoan Zeki Pasha in Germany

Abstract

In this article, the activities of Aleppoan Zeki Pasha during his mission as the "murahhas (Sultan's Special Envoy/Liaison Officer)" of the Ottoman Sultan in the presence of the German Emperor were discussed. The aim of the study was mainly to reveal the essence of Zeki Pasha's mission by using archive records. When the mission of Zeki Pasha, which started in 1914, was thought to have continued until the end of the First World War, the coexistence or separation of views and thoughts between the Ottoman Empire and Germany was discussed. It seems that the issues of correspondence, the situation in the fronts, the issues related to the alliance and Enver Pasha's views on war and the proposals of the war are concentrated in the German authorities. The task that Zeki Pasha undertakes in the fact that Enver Pasha made accurate determinations of the war and his war tactics, especially to Ludendorff and to the German General Staff, is important for the role of the Ottoman State in the decision-making process of war. Information on the mission of Zeki Pasha, which was mentioned in British intelligence documents after the First World War, and especially on Enver Pasha, was considered as a side effect of this task.

Keywords: Aleppoan Zeki Pasha, Enver Pasha, Ottoman Empire, Germany, World War I.

Gönderim Tarihi / Sending Date: 09/05/2018

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 20/09/2018

GİRİŞ

Zeki Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya'da aldığı görev, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında doğrudan kurduğu bağ nedeniyle önemlidir. Doğrudan Alman İmparatoru nezdinde görev alan Zeki Paşa'nın faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin karar alma süreçlerindeki rolünü ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada bir sınıflandırma veya sistemleştirme yaklaşımından ziyade tarihsel olguların şekillenmesinde eksik kalan (özellikle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikleriyle arasındaki duruma dair olan) kısımlara, özel temsilci olarak görevli bulunan Zeki Paşa'nın çoğunluğu Enver Paşa ile yaptığı yazışmalardan çıkarılan görüş, düşünce ve yorumlarla ilaveler yapılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan Zeki Paşa'nın askerî kişiliği ve aldığı görevler öne çıkmaktadır.

Türk Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları arasında çıkan "*Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*" adlı eserin birinci cildinde zikredildiğine göre, Zeki Kolaç-Kılıçoğlu, Ali Bey'in oğlu olarak 1862¹ yılında Halep'te dünyaya gelmiş; 12 Ocak 1943 günü vefat etmiştir (Toker-Aslan 2009: I/8). Ancak ölüm tarihine ilişkin günlük gazetelerde Zeki Paşa'nın 10 Ocak 1942 tarihinde vefat ettiğine dair bir kayıt mevcuttur (Cumhuriyet 1942: 3).

Askerî safahat belgesindeki bilgilere göre Zeki Paşa'nın askerlik hayatına dair önemli noktalar şu şekilde sıralanabilir: Zeki Paşa'nın babasının ismi Hafız Ali'dir ve doğum tarihi 1278 (1862/1863) olarak geçmektedir. Askerliğe duhulü Mekteb-i Harbiyeye giriş tarihi olan 16 Eylül 1880 olarak verilmekte, Mekteb-i Harbiye'den kurmay yüzbaşı olarak mezuniyet tarihinin 27 Haziran 1886 olduğu görülmektedir. Kariyerinde ilerlemeye devam eden Zeki Paşa'nın Almanya'ya ilk gidişi, kolağası (önyüzbaşı) rütbesindeyken "*Mavzer Tüfeklerini Muayene Komisyonu'nda Balistik Muavinliği*" göreviyle 1891 yılındadır. 1896 yılına değin Almanya'da bu komisyon nezdinde çalıştığı anlaşılan Zeki Paşa'nın, yurda dönüşünün ardından önce ilk görev yeri olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 4. Şube'ye ve daha sonra (3 Eylül 1896) Mekteb-i Harbiye'de "*Coğrafya ve Tarih-i Muharebât Dersleri Muavinliğine*" tayin olunduğu "*Askerî Safahat Belgesi*"nde zikredilmektedir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde gösterdiği başarıdan dolayı miralay rütbesine tayin edilen Zeki Paşa, savaştan sonra Mekteb-i Harbiye'de "*Muharebat-ı Felah, İstihkamât-ı Hafife ve Tabiiye Tatbikat muallim*"liğinde görevlendirilmiştir. 15 Nisan 1900 tarihinde miralvalığa terfi ederek Mekteb-i Tıbbiye Müdüriyeti'ne tayin olunan Zeki Paşa, aynı yılın Eylül ayında Çatalca istihkamatının keşfiyle vazifelendirilmiştir. 23 Mayıs 1906 tarihinde "*İran Hududu Heyet-i Tahkika Riyaseti*"ne tayin olunan Zeki Paşa, aynı süreçte ferikliğe terfi ederek, 30 Mayıs günü "*Piyade Dairesi*"ne atanmıştır. Zeki Paşa, 29 Ocak 1911 tarihinde yeni teşkilat gereğince "*1'inci Dersaadet Kolordusu Kumandanlığı*"na tayin olunmuştur. 11 Mart 1912 tarihinde "*2'nci Ordu Teftiş Vekaleti*"ne, 6 Ocak 1914'te "*2'nci Ordu Teftişliğine*" atanan Zeki Paşa, 21 Kasım 1914 tarihinde² "*Almanya İmparatoru nezdinde murahhas*" tayin olunmuş; 16 Ekim 1916'da "*Fahr-i*

¹ "*Zeki Baraz (1860-1942)*" olarak veren kaynak için bk. (Rustow 2004: 182).

² Askerî Safahat Belgesi'nde 8 Teşrinisani 1330 (21 Kasım 1914) olarak geçen bu atamanın yakın zamanda yayınlanan bir makalede 17 Aralık 1914 tarihinde yapıldığı zikredilmektedir (Kış 2017: 124, dipnot: 10). Ancak bu makalede verilen atıfta arşiv belgesinin dosya numarasının sehven "*2315*" olarak yazılmasından dolayı önceleri bu kaynağın görülmesi mümkün olmamıştı. Ancak yaptığımız araştırma neticesinde bu arşiv belgesinin "*BOA, HR.SYS, 2312/5, Lef: 22*" kaydıyla saklı olduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Dosya ve lef numarasındaki bu farklılık nedeniyle bulamadığımız ve daha sonra yaptığımız araştırmayla tespit ettiğimiz bu belgenin bir nüshasını

Yaveri Hazret-i Şehriyariliğine" erişmiş, 8 Ekim 1917 tarihinde "1'inci Ferikliğe" terfi etmiştir. Zeki Paşa, 1920 yılının sonbaharında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye "Dairesi Riyaseti"ne tayin olunduktan sonra "Tetkik ve Tasnif Komisyonu"nda görev almış ve ilgili mevzuat gereği 2 Ekim 1923 tarihinde emekliliğe sevk edilmiştir (MSB, Askeri Safahat Belgesi: 1).

Görüldüğü üzere Halepli Zeki Paşa'nın askerlik hayatı yalnız Balkan Savaşları için değil Almanya ile işbirliğinin safhaları, Kanal Harekâtının plan ve tatbik aşamaları, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile olan ilişkiler ve savaşın son yıllarındaki durumu, Millî Mücadele Dönemindeki İstanbul'daki askerî mahfilin vaziyetine dair bilgiler barındırmaktadır. Zaten kendisinin kaleme aldığı "Balkan Savaşı Hatıratı"nın önsözünde gelecek için dersler çıkarmak adına gerçekleri aydınlatmak amacıyla askerlik hayatının önemli anlarının geçtiğini ifade ettiği Yunan, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na ait hatıralarının yazması gerektiğini, buna Balkan Savaşları ile başladığını dile getirmektedir (Zeki Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı 2012: 9).

Bu çalışmada Zeki Paşa'nın Almanya İmparatoru nezdindeki görevi esnasında ağırlıklı olarak arşiv belgelerine yansıyan faaliyetleri ele alınmıştır.

Osmanlı Murahhası Olarak Görevlendirilmesi

Askerlik hayatına ilişkin bilgilerde görüldüğü üzere, ilk defa Almanya'ya 1891 yılında giden Zeki Paşa'nın imparator ve Alman genel karargâhında görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Zira Zeki Paşa'nın görev yaptığı süreçte Almanya'da elçi ve askerî ataşe olarak Osmanlı temsilcileri bulunuyordu (Yıldız 2012: 251). Zeki Paşa'nın Alman İmparatoru nezdinde görevlendirilmesi Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden hemen sonradır. Zeki Paşa'nın askerî safahat belgesinde ayrıntılı olarak yer almayan 28 Ekim – 18 Kasım 1914 tarihleri arasında 4'üncü Ordu Kumandanlığı sırasında Suriye ve Mısır seferi görevinin birbirini desteklemesi, Mısır seferinin Suriye'nin "taarruzî savunması" olduğu yönündeki görüş ve anlayış ayrılıkları nedeniyle Başkumandanlık emrine alınan Zeki Paşa'nın Kanal Harekâtına yönelik fikirlerindeki isabet bu murahhaslık görevine tayininde etkili olup olmadığı bir muammadır (E.Albay Muzaffer 2006: 13).³ Fakat Kanal Harekâtı sonuçlanmadan⁴ Alman İmparatoru nezdinde görevlendirilen Zeki Paşa'nın doğrudan Başkumandan Vekili Enver Paşa ile yazışmalarından anlaşıldığına göre Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesinin, Alman İmparatoru ve Alman Genel Karargâhıyla irtibatla kalma gayesi öne çıkmaktadır.

Zeki Paşa'nın murahhaslık görevi esnasında aldığı nişan ve madalyalara bakıldığında görevini layıkıyla yerine getirdiği görülmektedir. Bu görevdeyken; 1 Eylül 1915'te "Muharebe

transkripsiyonuyla birlikte çalışmanın ekinde leffiyle birlikte paylaşmayı yararlı görüyoruz (bk. Ek 2-3). Belgede görüldüğü üzere Goltz Paşa ile Zeki Paşa'nın aynı vazifelerle karşılıklı olarak atandıkları görülmektedir. Bu belgenin tarihine göre 17 Aralık 1914'te atamanın yapılmış olduğu yönünde bir fikir edinilebilir. Ancak başka bir belgede (bk. Ek 4) Zeki Paşa'nın bu tarihten evvelki bir zamanda atanmasının düşünüldüğüne dair bir ifade yer almaktadır (BOA, İ.MBH, 17/15, Lef: 2). Bu bilgiler doğrultusunda atamanın 21 Kasım 1914 ile 17 Aralık 1914 tarihi arasında bir günde yapılmış olduğu söylenebilir.

³ Jehuda L. Wallach, 2 Ağustos 1914 tarihinde Zeki Paşa'ya Süveyş Kanalı'na taarruz için hazırlanma emri verildiğini, Zeki Paşa'nın teknik güçlüklerle baş edemeyeceği anlaşıldığından Albay (Küçük) Cemal Bey ve beş subayla birlikte Albay Kress von Kressenstein'in Şam'a gönderildiğini, Kress'in, Sina cephesine ilişkin yaptığı incelemeleri raporlaştırdığını ve bu raporda cephedeki aksaklıkların dile getirildiğini aktarmaktadır (Wallach 1985: 175).

⁴ Kanal Harekâtı için Zeki Paşa'nın yerine 1914 yılının Kasım sonunda Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır (Wallach 1985: 176).

Altın Liyakat Madalyası", 1 Kasım 1915'te "*Alman 1'inci Rütbeden Demir Salip Nişanı*", 28 Ocak 1917 tarihinde "*1'inci Rütbeden Alman Kron De Podre Nişanı*"⁵, 23 Ekim 1917'de Alman 1'inci Sınıf Kılıçlı Kızıl Kartal Nişanı, aynı tarihte "*1'inci Rütbeden Osmanî Nişanı*" ve 10 Ekim 1918 tarihinde "*Muharebe Altın ve Gümüş İmtiyaz*" madalyaları olmak üzere çeşitli madalya ve nişanlarla taltif edilmiştir (MSB, Askeri Safahat Belgesi: 2).⁶

Zeki Paşa'nın 11 Mayıs 1918 tarihinde Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın imzasıyla Sadaret'e gönderilen bir arşiv belgesinin ekinde adının geçtiği görülmektedir. Yararlı hizmetleri nedeniyle bu sefer de harp madalyasıyla mükâfatlandırılan Zeki Paşa'nın adı, hazırlanan listenin dördüncü sırasında aynen şu ifadelerle geçmektedir: "*Sıra Numarası: 4; Ordu-Kolordu-Fırka-Alay-Tabur-Bölük: Almanya İmparatoru nezdinde murahhas-ı hazret-i şeyriyarî; Rütbesi: Ferik; Künyesi: Zeki Paşa, Ali, Halep; Hakkında Olunacak Muamele: Harb Madalyasıyla Taltifi*" (Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri 1982 116).

Murahhas Zeki Paşa'nın Faaliyetlerinin Arşiv Kayıtlarına Yansımaları

Elimizdeki en erken tarihli askerî arşiv kaydı, 18 Ağustos 1916 tarihlidir.⁷ Bu arşiv kaydında Zeki Paşa kendi el yazısıyla, Enver Paşa'ya Avrupa cephesindeki durumu aktarmaktadır. Batıda bir değişikliğin olmadığını haber verdikten sonra Almanların Verdun taraflarından Somme taraflarına top ve kuvvet kaydırmaları dolayısıyla Verdun cephesindeki saldırılarında bir gevşeme olduğunu ifade eden Zeki Paşa, buna mukabil İngiliz ve Fransız taarruzlarına karşı vaziyetlerinin iyi olduğunu vurgulamaktadır. Öteyandan Doğu Avrupa cephesinde Romanya'nın kararsızlığı cephenin durumunu daha dikkate değer kıldığı söylenmektedir. Cephenin ehemmiyet kesbetmesi üzerine buraya bir kumandan tayin edilmeyerek Alman İmparatorunun burada orduları doğrudan doğruya sevk ve idare edeceği ifade edilmektedir. Aynı belgede önemli bir husus da Alman İmparatorunun doğuya geçmesi üzerine, Zeki Paşa'nın imparatora katılmak üzere yola çıkması bu seyahati esnasındaki gözlem ve tespitleridir. Batıdan doğuya Stuttgart üzerinden geçerken yaklaşık 70 km uzaklıktaki Oberndorf silah fabrikasına uğrayan Zeki Paşa, burada Almanların Osmanlı Devleti için hazırladığı iki yüzü aşkın tüfeği gözden geçirmiş, uygunluğunu incelemiştir. Enver Paşa'ya danışarak bu teftiş faaliyetini bermutat hale getirme düşüncesini de ifade etmektedir. Bu seyahat esnasında uçak motorlarını onarmak üzere yine Stuttgart civarında bulunan ve "*Daimler meşhur otomobil fabrikasında çalıştırılmakta*" olan "*Osmanlı Sanayii Alayları Efradı*"⁸ni denetlendiğini bildirilmektedir. Burada üzerinde önemle durduğu bir hususu da ayrıntılı olarak anlatan Zeki Paşa, bu fabrikada Avusturya ordusu mensubu askerlerin de çalıştığını belirttikten sonra Osmanlı askerlerinin "*Sanayii Efradı*" olmaları dolayısıyla yaptırılmakta olan efrad faaliyetlerinde isteksiz olduklarını haber aldığını ve bu haber üzerine orada bulunan Osmanlı askerlerini toplayarak "*bu ta'limin ehemmiyetine ve terbiye-i fikriye ve kuvve-i bedeniyelerinin neşv ü*

⁵ Ek 1, olarak verilen "*Askerî Safahat Belgesi*"nde geçen bu nişanın adı, Fransızca yazılışının Türkçe'ye aktarılmasındaki yanlıştan dolayı bu şekilde görülmektedir. Doğrusunun Prusya Krallığı Taç Nişanı (Königlicher Kronen-Orden) olduğu yönündeki yardımlarından dolayı Sn. Mesut Uyar ve Sn. Yeşen Dursun'a teşekkür ederim.

⁶ Başka bir eserde bu dönemde aldığı madalya ve nişanlar şu şekilde verilmiştir: "*31 Ağustos 1915'te Muharebede Altın Liyakat Madalyası, 1 Kasım 1915'te Alman İmparatorluğu tarafından Birinci Dereceden Demir Salip Nişanı, 1917'de Birinci Dereceden Osmanî Nişanı ile ödüllendirildi*", (KKK.lığı Emeklilik Şubesi Arşivi, Şahsi Dosyası'ndan aktaran Toker-Aslan 2009: I/8).

⁷ Zeki Paşa'nın Alman İmparatoru nezdinde göreve başlaması, 1914 yılının sonlarına doğru olduğu düşünüldüğünde elimizdeki kayıtların yaklaşık iki yıllık bir dönemi kapsamadığı görülmektedir. Bu durum askerî arşivin çalışma prensiplerinden doğan bir sınırlılıktan kaynaklanmaktadır.

nemasına hadim olacağını ve vazifeye sadakâtle merbutiyet-i hâlisânesini vücuda getireceğini" anlatmış ve *"müsamaha edenlerin derhal Dersaadet'e iadesini de zabitlerine tenbih"* etmiş olduğunu belgede zikretmektedir. Bu belge, *"Zât-ı hazret-i padişahî tarafından murahhas-ı askerî Ferik Zeki"* imzasıyla sonlanmaktadır (ATASE, BDH, 28-132-011-1). Bu tarihî önemi haiz askerî arşiv kaydında, Zeki Paşa'nın doğrudan doğruya Enver Paşa'ya cepheledeki durumu anlatması, sipariş edilen silahları denemesi, Almanya'da bulunan Osmanlı askerleri teftiş ve tekdir gibi üç ayrı monografiye konu olacak hususlar işlenmektedir.

Yukarıdakinden sadece iki gün sonrasının tarihini taşıyan -20 Ağustos 1916 tarihli-başka bir belgede Zeki Paşa'nın Avrupa'ya sevk edilen Osmanlı birlikleri hakkında haberdar edilmediği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Avrupa'ya sevk edilecek Osmanlı birlikleri hazırlanma emirlerini yaklaşık bir buçuk ay önce almışlardı. Bu durum üzerine Zeki Paşa, *"Huzur-ı Sami-i Hazret-i Kumandan-ı Ekremlerine"* hitabıyla başlayan yazısında Doğu Avrupa cephesine gönderilen 15'inci Kolordu'nun harekât ve faaliyetleri münasebetiyle hem Avusturya Genelkarargahı ile hem de Alman Genelkarargahı ile bağlantısı olduğundan haber alındığı üzere gönderilen *"irtibat zabiti"* nin aynı zamanda haberleşmeden sorumlu olması dolayısıyla Osmanlı birliklerinin bulunduğu mevki, aldığı vazife ve elde ettiği başarıları bildirmesinin başta kendisi olmak üzere askerî murahhaslara yöneltilen sorulara tatminkâr cevaplar verilebilmesi için gerekli olduğundan *"muhabere zabiti"* ne bu yolda emir verilmesini talep etmektedir. Bu talebin altına düşülen notta: *"Münasip, böyle olsun"* ifadesi yer almaktadır (ATASE, BDH, 28-132-014). Öyle anlaşılmaktadır ki, Doğu Avrupa'ya yaptığı seyahat esnasında Avrupa'ya gönderilen Osmanlı birlikleri hakkında bilgi edilen Zeki Paşa, eşgüdümün sağlanabilmesi, sağlıklı bilgi akışının sekteye uğramadan doğrudan sürdürülebilmesi için gerekli personelin nitelik ve vazifesinin gereklerini Enver Paşa'ya bildirmiş; teklif olumlu karşılanmıştır. Vazifesinin bir parçasını oluşturacak bu yeni durum, Osmanlı subay ve askerlerinin Alman Genelkarargahı başta olmak üzere Alman İmparatoru nezdinde doğru şekilde tanıtılması olarak ortaya çıkmaktadır.

Zeki Paşa'nın bu yeni vazifesinin yanında Alman Genelkarargahında bulunduğu esnada cepheledeki durumu doğrudan Enver Paşa'ya aktarmaya devam ettiği görülmektedir. 19 Mayıs 1917 tarihli bir arşiv belgesinde Zeki Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği şifre yer almaktadır. Bu şifrede Almanların genel taarruzunun daha önce beklendiğine dair Enver Paşa'nın Zeki Paşa'ya yazdığı anlaşılan fikirlerinin gerçekleşerek Almanların *"mukabil taarruza"* geçtiği haber verilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-009). Görüldüğü üzere Avrupa'daki savaş durumuna dair Enver Paşa'nın isabetli çıkarımlarda ve öngörülerde bulunmaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi Avrupa'daki cephelelere dair Enver Paşa'nın fikirleri Zeki Paşa kanalıyla Alman genelkurmayı'na iletilmekte, yapılan tavsiyelerin ilgili mahfillerde makes bulup bulmadığı bu yazışmalarda dile getirilmektedir. İleride bu hususa dair örnekler verilecektir. Ancak tarihsel süreç dikkate alındığında cepheledeki durumun yanısıra barış girişimlerine ait tartışmaların da Zeki Paşa tarafından Enver Paşa'ya bildirildiği görülmektedir.

Zeki Paşa'nın Enver Paşa'ya 12 Temmuz 1917 tarihli *"mahremdir"* notuyla çektiği şifresinde Almanya'nın ilhaksız sulh şartlarını ilan etmek için hususunda parlamentoda çoğunluk sağlanmış olmasına rağmen *"cihet-i askerî"* nin buna taraftar olmadığını dile getirilmektedir. Bu konuda bir karara varılamamış olmasından dolayı Hindenburg ve kurmay heyetinin Berlin'e çağırılması gündeme geldiği ifade edilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-008). Anlaşıldığı üzere, ilhaksız barış taraftarı olanlarla, durumun başta Almanlar

olmak üzere İttifak devletlerinin lehine olması dolayısıyla ilhaklı barış taraftarı olan askerî kanatın tartışmaları Enver Paşa'ya aktarılmaktadır. Ludendorff'un Baltık'taki ilhakçı politikası (annexationist policy), barış konusundaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır (Asprey 1996: 324).

Barış tartışmalarına dair yazışmalar devam etmiştir. Alman Genelkarargahında bulunan Zeki Paşa'nın Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği 17 Temmuz 1917 tarihli şifresinde; Hindenburg'un maiyetiyle birlikte döndüğü haber verildikten sonra, Hindenburg'un siyasî çevrelere savaş durumunun uygun olduğunu açıklamaya çalıştığı dile getirilmektedir. Ancak Alman Parlamentosunda (Reichstag) çoğunluğun "*henüz ilhaksız sulh ilanı fikrinden pek de vazgeçmemiş*" bulunduğu belirtilen yazıda, yeni başvekilin bir iki güne kadar mecliste yapacağı konuşmanın askerî kanadın isteklerine uygun olacağı beklendiği ifade edilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-004-01).

Aynı dönemde Avrupa'da bulunan Türk birliklerine yapılacak bir ziyarete dair bilgiler paylaşılmaktadır. 21 Temmuz 1917 tarihli Zeki Paşa tarafından gönderilen şifrede, Alman İmparatorunun Osmanlı Yirminci Fırkasını ziyaret edeceği bildirilmektedir. Bu ziyaret esnasında Zeki Paşa'nın da orada bulunması gerektiği General Ludendorff'un başyaverince haber verildiğinden zaman ve yer hususları erkenden öğrenilememiş; Enver Paşa'nın bu ziyarete iştirakinin savaşın genel durumu hakkında müzakere yapılmasına fırsat vereceği için çok münasip olabileceği dile getirilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-004-02). Bilindiği üzere bu ziyaret filme alınmıştır. Filmde Türk birliğinin teftişi ve Zeki Paşa görülmektedir (Zu den Kämpfen um Tarnopol, 2016).

Ağustos-Eylül aylarındaki yazışmalarda işlenen konuların ortak noktası cephelerde durumdur. Zira Temmuz'da başlayan Rus taarruzu Avusturya kanadında başarılar kazandıysa da 15 Temmuz'da başlayan karşı taarruzla Rus ordusu geri çekilmeye başlamıştır (Belen 1966: IV/XIV).

Zeki Paşa'nın gönderdiği 1 Ağustos 1917 tarihli şifrede; Batı cephesindeki saldırıların durdurulmaya çalışıldığı ve Doğu cephesinde taarruza devam edildiği zikredilmektedir. Aynı belgede tahrip olan demiryolları nedeniyle diğer hatlardan sağlanan ulaşımdan sonra Doğu cephesinde girişilen taarruzun bir müddet duracağı tahmin edildiğinden Yirminci Osmanlı Fırkasının 8 Ağustos 1917 gününden itibaren nakliyatına başlanacağı General Ludendorff'un ifadesiyle haber alındığı zikredilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-016). Bu habere göre Galiçya'ya gönderilen Türk birliklerinin yurda dönüşü için nakliyat hatlarındaki nisbi iyileşme ve taarruzun şiddetindeki azalma olduğu anlaşılmaktadır. Alman İmparatoru tarafından teftiş edilen birliğin nakliyatına başlanacağı özellikle dile getirilmektedir.

O tarihlerdeki Alman İmparatorunun seyahatinin mahiyetini açıklayan Zeki Paşa'nın geçen aylarda gündeme gelen barış hususunun halen müzakere edildiğini paylaşması ilginçtir. Zira 27 Temmuz'da Hindenburg'un Alman İmparatoruna yazdıklarından Rusya'daki olayların Alman maneviyatına nüfuz etmesi tehlikesinin dikkate alındığını ve düşmanın imha edilmesi isteği mahfuz olmak üzere bir barış fikrinin gündemde olduğu görülmektedir (Belen 1966: IV/XIV). Zeki Paşa'dan Enver Paşa'ya gönderilen 8 Ağustos 1917 tarihli şifrede, İmparatorun Viyana'dan Berlin'e döneceği ve Berlin'de birkaç gün ikamet edeceği bu sürede kurmay heyeti ile birlikte başvekil ile içişleri ve dışişleri hakkında görüş alışverişinde bulunacağı ifade edilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-004).

Bu süreçte Bulgar Erkân-ı Harbiye Reisinin yaptığı ziyarete dikkat çekilmektedir. Zeki Paşa'nın 28 Ağustos 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği şifrede; Bulgar Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisinin şark cephesini ziyaret ederek ertesi günü Alman genelkarargahına uğrayacağı ve Alman imparatoru tarafından kabul edildikten sonra trenle döneceği haber verilmektedir (ATASE, BDH, 227-941-026).

Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında Almanların Riga'yı direniş görmeden aldığı; Baltık'ta Osel (Saaremaa), Moon (Muhu) ve Dagö (Hiiumaa) adaları gibi bir takım yerler elde ettiği bilinmektedir (Hart 2014: 394; General Ludendorff 2005: 487). Bu son gelişmeler üzerine Enver Paşa ile Zeki Paşa'nın yazıştığı görülmektedir. 14 Eylül 1917 tarihli daha sonra Ali imzasıyla şifreye dönüştürüldüğü anlaşılan müsveddede, Enver Paşa doğrudan Zeki Paşa'ya hitaben şunları yazdırmıştır: "*Riga civarında istihsal edilen muzafferiyetin Petersburg istikametinde mümkün merteye uzaklara kadar teşmili halinde netayic-i atıye istihsalı kabul olunduğu hakkındaki nokta-yı nazarımın bir fırsat zuhurunda Ceneral Ludendorff'a iblağını rica ederim.*" (ATASE, BDH, 227-941-032). Belgenin devamında Riga civarında kazanılan başarılarından sonra Petersburg'a doğru yönelmesi durumunda gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara dair dikkat çekilmiş; Kornilof ve Kerenski arasındaki ihtilafın "harici düşmanlar"ın etkisiyle ortadan kalkarak birliğe dönüşebileceğinin göz ardı edilmemesine dikkat çekilmektedir.

Burada dikkate değer husus, Enver Paşa'nın doğrudan Ludendorff'a fikirlerini iletme çabasıdır. Elbette burada Enver Paşa'nın Almanların kazandığı zaferlerin Rusya'ya etkileri üzerinde durması önemlidir. Bilindiği üzere, Doğu Avrupa cephesinden geçen yıl ayrılan Hindenburg ve Ludendorff'tan sonra cephenin kontrolü doğrudan Max Hoffmann'ın elindeydi. Ancak Ludendorff, bütün cephelerdeki sorunlarla ilgilenen kişiydi (Hart 2014: 394). Enver Paşa, Ludendorff'un sorunlarına çözümler üretme gayretini sürdürmüştür. Bu süreçte Doğu Avrupa cephesindeki hareketlilik de devam etmiştir.

15 Eylül 1917 tarihli Berlin'den gönderilen bir şifrede Zeki Paşa, Enver Paşa'ya Alman İmparatorunun 18 Eylül'de Romanya cephesine gideceğini ve 1 Ekim'de karargâha avdet edeceğini, 2 Ekim'de Mareşal Hinderburg'un velâdetinde bulunacağını haber verdikten sonra kendisinin siparişlerin hızlandırılması için bir-iki gün Berlin'de olamayacağını bildirmektedir (ATASE, BDH, 227-941-033). Hindenburg'un doğum günü münasebetiyle yapılan bu seyahatin haber verilmesi ilginçtir. Buna ilave olarak Enver Paşa'nın Zeki Paşa'dan sipariş ettiklerinin hazırlanması için Berlin'den ayrılması da dikkat çekicidir. Bu siparişin ne olduğuna dair bu yazışmalarda bir kayıt yoktur. Ancak ileride zikredileceği üzere düşmandan elde edilen top ve mühimmatın Osmanlı Devleti'ne kazandırılmasına ilişkin yapılan yazışmaları bu konuyla ilişkilendirmek şimdilik mümkündür.

Yapılan yazışmalarda Ekim 1917'ye dair kayda rastlanmamıştır. Savaşın başından itibaren her sonbaharda bir İtilaf devletini safdışı bırakan İttifak devletleri, 1915'te Sırbistan'dan, 1916'da Romanya'dan sonra 1917 yılının sonbaharında İtalya'yı önceki devletlerin duruma düşürmeye yönelmişlerdir (Hart 2014: 395). Elbette bu fikrin yüklenicisi Almanya olmuştur. Rusya'nın teslim olmadığı bir dönemde Ludendorff'un doğuda bulunan az mevcutlu Alman birliklerini İtalya'ya kaydırması mümkün görünmüyordu. İngilizlerin başlattığı yeni taarruz batı cephesinden de kuvvet kaydırılmasını imkânsız kılıyordu. Güvenilemeyen Avusturya birlikleriyle cephelerden toparlanabilen altı Alman tümeni İtalyan savunmasının en zayıf hattı olarak görülen Tolmino-Caporetto'ya 24 Ekim'de taarruza geçti. Yapılan propaganda sayesinde moral bozukluğu yaşayan ve disiplinsizlikler

gösteren İtalyan birlikleri, Ludendorff'u şaşkırtacak şekilde erken dağılmıştı. Dağılan birliklerin takibi için kuvvet ayrılmamıştı. İtalyan ordusu 250 bin esir bırakarak Piave hattına çekildi. İtalya'nın bu çaresizliği karşısında biri İngiliz, diğeri Fransız iki kolordu hazırlanarak yardıma koşulmuştu (Hart 2014: 396). Kasım ayından itibaren hareketlenen İtalyan cephesinde Ludendorff'un çözmesi gereken sorunlar artarken Enver Paşa da bu gelişmeleri yakından takip ederek önerilerini Zeki Paşa vasıtasıyla iletmeye gayret etmiştir.

3 Kasım 1917 tarihli Enver Paşa Hazretlerine gönderilen yazıda, cephelerden bir bilgi alınmadığı ifade edildikten sonra "*Alman ve Avusturya orduları Piave (Piave) nehrine doğru ilerlemekte devam*" ettikleri aktarılmaktadır (ATASE, BDH, 227-941-035).

Aynı gün şifreye dönüştürülen ve tarih-i tesvîdi 3 Kasım 1917 olan başka bir belge, İtalya'da icra edilen harekât hakkındadır. Osmanlı Ordû-yi Hümayûnu Başkumandanlık Vekâletinden Alman Karargâh-ı Umumiyesinde Murahhas Zeki Paşa'ya gönderilen şifrede aynen şu ifadeler yer almaktadır: "*İtalya'da icra edilen harekâtın hangi hatta kadar devam ettirileceği hakkında Alman Karargâh-ı Umumiyesince bir karar veya bir tasarruf var mıdır? Mareşal Hindenburg veya General Ludendorff ile görüşerek düşünülen şeyi bana bildirmenizi rica ederim.*" Bu belgede Enver Paşa'nın İtalyan cephesindeki harekâta dair görüşleri de vardır. Enver Paşa'ya göre eğer harekât "*Venedik-Lugano Gölü hattına kadar devam*" ettirilirse iki büyük yarar elde edilebilir. Birincisi İtalya'da patlak verecek ihtilal ve anarşi cephenin alınmasını sağlayabilir (ATASE, BDH, 227-941-034). İkinci olarak bu olmasa bile adı geçen hat nedeniyle kısalan cephe çizgisi sayesinde tasarruf edilen kuvvetler diğere cephelere sevk edilebilir. Durumun vehametini kavrayan İngiliz ve Fransızların "*hep birden cepheye sevkî imkânı araladığı cihetle her halde parça parça cepheye ithal edilecektir*"; eğer Venedik-Lugano Gölü hattına "*kadar İtalyanları takip mümkün olursa hem bu parça parça gelen kuvvetlerin birleşmeden İtalyanlarla beraber mağlub edilmesi kabildir. Hem de bunların tesviyesi kaydıyla İngiliz ve Fransız diğere orduları cephelerinde mütemadiyyen kuvvet çekmeye*" mecbur bırakılarak Batı Avrupa cephelerinde güç kaybına uğratılmaları mümkündür (ATASE, BDH, 227-941-034-01).

Bu yazışmalardan Enver Paşa'nın sadece Doğu Avrupa cephelerine dair değil diğere cephelerdeki savaşlar hakkında da düşüncelerini paylaştığı görülmektedir. İngiliz ve Fransız desteğini kavrayarak bu yönde uyarıda bulunması başta olmak üzere dikkat çektiği hususlarla Enver Paşa'nın tavsiye ettiği yöntemin taktiksel değeri olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Öte yandan Dobruca konusunun gündeme gelmesi bu döneme rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin tarihi, kültürel, ırki bağlarla bağlı Dobruca'nın geleceğine üzerinde görüşmeler yapılmaktadır. Başka bir çalışmada ele alındığı üzere, Dobruca'nın Osmanlı Devleti'nce geri alınmasında yönelik hazırlanan Dâhiliye Nezareti evrakına ait tasnifte bulunan 10 Ocak 1918 tarihli bir raporda Dobruca'nın durumu etraflı olarak ele alınırken, özellikle raporun beşinci bölümünde Bulgar fikir ve talepleri karşısında Dobruca'daki Türk-Müslüman varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır (Karasu 2015: 1001, 1008). Bu kıymetli raporun genel savaşın neticesi zaviyesinden bakılarak "*sonuçsuz*" olarak değerlendirilmesinde 1917 yılı barış görüşmelerindeki ağırlığının fark edilmemesinin etkili olduğu görülmektedir. Rapor, Almanya ile Bulgaristan'ın yakınlaştığı, barış tartışmalarının yapıldığı,⁸ Osmanlı Devleti'nin Bulgar siyasetini yakından takip ederek yeni barış

⁸ Bükreş'in düşmesinden sonra Almanya'nın barış görüşmelerine başlanması yönündeki önerisi, İtilaf devletleri tarafından samimi bulunmamış olsa da dikkate alındığına dair kayıtlar mevcuttur. Özellikle savaşan ülkelerin

düzeninde Dobruca'yı Bulgarlara kaptırılmamaya çabaladığı bir sürecin yansımasıdır. Bu bakımdan Bükreş'te bulunan Talat Paşa'nın faaliyetleri, Zeki Paşa'nın arşiv belgelerine yansıyan ifadeleri ve tarihî süreç gözönünde tutularak bu kıymetli raporun bölümleri ve içeriği yeniden değerlendirilmelidir.

11 Kasım'da Sadrazam Talat Paşa Hazretlerine arz edilen ve Zeki Paşa'dan Başkumandanlık Vekâletine gönderilen 8 Kasım 1917 tarihli 5033 numrolu⁹ şifrede şu satırlar mevcuttur: *"Bulgar Kralı dahi İtalya cephe-i harbi azimet ediyor ve bu sırada imparatorla mülakat eyleyeceği bahisle sizden haber aldığıma göre Dobruca mesaili için Bulgarlar Almanları tazyik etmektedirler. Kralın İmparatorla cephe-i harpte mülakatında mesele-i mezkureyi mevzu-i sahib edecekleri kuvveyi zann edeceğim maruzdur"* (ATASE, BDH, 227-941-041).

Yukarıda ifade edildiği gibi Enver Paşa'nın siparişinin hızlandırılması için Berlin'den birkaç günlüğüne ayrılacağını ifade eden Zeki Paşa, durumun sonucunu ayrı bir yazışmada dile getirmektedir. 12 Kasım 1917 tarihli şifrede Zeki Paşa, emredilen toplar için başvuruda bulunduğunu belirttiikten sonra İtalyanlardan alınan topların Avusturyalılarla Almanlar arasında taksimi düşünüldüğü bunların mühimmatıyla birlikte Osmanlı Devleti'ne sevk edilmesinin zaman alacağını bildirmektedir. Osmanlı Devleti'nin önceden sipariş ettiği iki seri atışlı 10,5 santimetrelik bataryaların hemen sevki için Harbiye Nezareti bünyesinde girişimde bulunulduğu aynı şifrede şu sözlerle ifade edilmektedir: *"Bizim siparişimiz olup evvelce bize verilmesini red ettikleri iki seri atışlı 10.5 santimetrelik bataryalarının hemen bize sevkini Harbiye Nezaretine Erkân-ı Harbiyeden bir telgraf verdirdim. Berlin'de Ataşemiliter Cemil Bey takip ve tesri-i sevkini (latin harfleriyle) tausia itim (tavsiye ettim). Arzu buyrulan diğer bataryalarının da bir çare-i acele bulunması hakkında teşebbüsât icra ediyorum. Neticelerini arz ederim"* (ATASE, BDH, 227-941-043). Zeki Paşa'nın Berlin'deki Ataşemiliter Cemil Bey ile işgüdümlü çalıştığını gösteren bu belgede Osmanlı Devleti'nin mühimmat temin kaynaklarından birini ortaya koymaktadır. Bu konu ileride yine gündeme gelecektir. Bu süreçteki yazışmalarda Zeki Paşa'nın cepheleden de haberler verdiği görülmektedir.

13 Kasım 1917 tarihli Zeki Paşa'nın diğer bir şifresinde; *"Flander'de İngiliz ve Alman mücadelesinden başka mühim bir vukuat yoktur. Şarkta Rus Şimal Ordusu Kerenski'ye taraftardır"* denildikten sonra Karpatlarda bulunan Rus birliklerinin *"mütareke için"* çalıştıklarını, *"Maksimalist (Bolşevik)"* çevrelerde dolaşan haberlere göre *"Kerenski ve Kornilof kıtaatı Petersburg civarında mağlup"* edildiğini ifade edildikten sonra *"İtalya'da müttefiklerin orduları Piave (Piave) nehrini daha geçtiler. Şimalden taarruz eden Konrat (Konrad Krafft von Dellmensingen) ordusu mani ve ağır ağır ilerliyor, maruzdur"* şeklinde durumu arz etmektedir (ATASE, BDH, 227-941-044).

Takip eden günlerde topların temini konusu yine gündeme gelmiştir. 21 Kasım 1917 tarihli belgede şu ifadeler yer almaktadır:

"Almanya'da Murahhas-ı Askerî Birinci Ferik Zeki Paşa Hazretlerinin keşide edilen şifre suretidir. Karargâh-ı Umumi Beşinci Şube Müdürü emriyle (İmza), ordû-yi Osmanî için verilmesi mukarrer olan 10.5'luk iki seri bataryanın kabulü ve Belçika'dan iğtinam olunup itası teklif edilen 8,7'lik otuz altı adet topun mesafesinin beş binden ibaret ve pek kısa olması hasebiyle kabulünden sarf-ı nazar olunması ve mümkün mertebe son zamanda

savaştan beklentilerini ve nihai hedeflerini sorguladığı bir dönem olarak nitelenen bu süreçte Almanya'nın belirsiz tutumu geçici barış girişimlerini söndürmüştür (Hart 2014: 383).

⁹ Aydemir (1972: III/404), bu dizinin 5039 numaralı şifresini eserinde doğrudan aktarmaktadır.

İtalya'dan iğtinam olunan 8,5'luk seri sahra topraklarından behemahal fazlaca miktarda itaasının temini. Bunlardan maada yirmi bir santimetrelik birkaç bataryanın da alınmasına himmet buyrulması mercudur. İtalya toprakları için Avusturya hükümetine de müracaat olunmuştur. Başkumandan Vekili İmza Enver, Tebligat: Harbiye Dairesine, Alman Murahhas-ı Askerîliğine" (ATASE, BDH, 227-941-045).

Bu çabaların Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 28 Eylül 1916 tarihli anlaşmaya göre düşmandan elde edilecek her türlü faydadan kendi gayretleri, uğradıkları zararlar ve katlandıkları fedakârlık oranında yararlanacaklardı (Kösoğlu 2008: 350). Bu çabaların ve bu çabalara verilen karşılıkların temel hareket noktası bu anlaşmadır. Almanya bu anlaşmayı kendi çıkarlarına göre yorumlamıştır. Bu konudaki belirsizlik ve tutarsızlık zaman zaman Osmanlı Devleti ile Almanya ilişkilerini gerginleştirmiştir (Aydemir 1972: III/25, 389).

26 Kasım'da yeni şartlarla Petrograd'ın Almanya'ya ateşkes için yaklaştığı bir dönemde Zeki Paşa'nın yazdıkları mütarekeye odaklanmıştır (Trumpener 1989: 168). Bu yazışmalar adı geçen ayın sonuna değin sürmüştür. Bu konuda ilk belge 6 Aralık 1917 tarihli olup "*Waffenruhe* (Mütareke)" müzakeratı üzerinedir (ATASE, BDH, 227-941-049).

8 Aralık 1917¹⁰ tarihli gizli ve önemli notuyla gönderilen bir belgede Enver Paşa, Zeki Paşa'ya genel savaşın sonunun yaklaşmakta olduğunu, Osmanlı Devleti'nden başka diğer ittifak devletlerinin toprak kaybetmediklerini, hatta rakiplerinden önemli oranda arazi işgal etmiş olduklarını, Almanya'nın aldıkları yanında Bulgaristan'ın da Sırbistan ve Makedonya'da ve hatta Dobruca'da kurduğu düzenle ya doğrudan ilhakı, ya da kendi nüfuz sahalarını ve "*işgal-i siyasilerini*" koruyacak şekil ve idareyi tesis ederek memleketlerini genişlettiklerini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıllar boyunca tek başına ve kuvvetli rakiplerle uğraşarak çok fazla miktarda kayıp verdiğini, coğrafi konumu dolayısıyla Rus ve İngiliz işgaline maruz kaldığını devam eden satırlarda dile getiren Enver Paşa, yönetimden Osmanlı Milletinin soracağı hesabın kolay verilebilmesi için Trakya ve Kafkasya'daki hudud tashihlerinin Osmanlı Devleti lehine yapılması talebini gündeme getirmiştir. Bu durumun "*hassaten*" General Ludendoff'a iletilmesi Zeki Paşa'dan rica edilmiş, verilecek cevabın beklendiği özellikle belirtilmiştir (Aydemir 1972: III/392-394).

Bu süreçteki her işaretin önemli olduğu düşüncesinden hareketle arşiv belgesi aynen aşağıda aktarılmıştır. 10 Aralık 1917 tarihli Almanya Erkân-ı Harbiyesinden haber alınan bilgileri içeren Zeki Paşa tarafından gönderilen yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

"Berlin'den Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine, C. 9/12/18 Almanya Erkân-ı Harbiyesinden şimdi aldığım malumat bervechiati arz olunur: Kafkasya cephesindeki Ruslar evvelce Kerenski taraftarı idi. Bu esnada cephe gerilerinde müsadame vukuagelerek ve esbab ve netayici henüz meçhuldür. Rus Kafkas Ordusunun Lenin'e karşı vaziyeti dahi hâlâ tayin edememiştir. Bunlar gibi bir Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesinin tesisi dahi yeni haberlerdendir. Bu gün acizleri Berlin'den Brest Litovska azimet edeceğim, malumunuzdur. Cemil, Zeki. 10/12/33, 56, Feldman görmüştür. Aslı şubeye verilmiştir" (ATASE, BDH, 227-941-051).

¹⁰ Belgenin tarihi sehven "21.12.1917" ve "8 kanunuevvel 334-21 aralık 1918" olarak verilmiştir bk. (Aydemir 1972: III/392, 394).

Kafkasya cephesindeki Rusların önceden Kerenski'ye bağlı oldukları, taraflar arasında bir çatışmanın yaşanabileceği, bir cumhuriyetin kurulacağı haberleri aktarılmakta, ayrıca bu belge üzerindeki işaret ve yazılardan Berlin Ataşemiliteri ile birlikte hazırlandığı ve Otto von Feldmann tarafından görüldüğü anlaşılmaktadır.

Yine mütareke müzakeratı sürecine ait 13 Aralık 1917 tarihli belgede Osmanlı delegasyonunda bulunan Zeki Paşa,¹¹ mütareke koşulları hakkında bilgi verirken, özellikle Karadeniz'de seyrüsefer maddesini işlemektedir. Belgede şu ifadeler yer almaktadır: *"Karadeniz'de ticaret gemilerinin serbesti-i seyrüsefer maddesi içtima-i umumiyede Rus delegelerine kabul ettirilmiştir. Odessa'da teşekkül edecek komisyon zat-ı alî-i kumandanlarıyla Alman karargâh-ı umumiyesi bende kabul edilen mütareke talimat-ı esasiyesinin altıncı maddesinde münderiç muhtelit komisyonlardan beray-ı mülkiye Karadenizde mütareke hattı faslını tanzim ile muzavvaf olacaktır."* Bu satırların devamında Zeki Paşa, görüşmeler sonucunda düzenlenen "proje" gereğince *"ticaret-i bahriye için"* belirlenen muntukaların belirlenmesi ve ilgililerine bildirilmesinde adı geçen komisyonun sorumlu olması dışında Almanların bu komisyona başka bir görev ve yetki vermeyeceğini, *"Almanların böyle bir komisyona başka bir maksat için lüzum gördükleri varid-i hatır-ı acizleri değildir"* sözleriyle dile getirmektedir (ATASE, BDH, 227-941-053).¹²

13 Aralık 1917 tarihli diğer bir belgede mütareke mukavelenamesinin düzenlenmesi hakkında Petersburg'ta yapılması teklif edilen muhtelit komisyon toplantısı ve bu toplantıda görüşülecek konuların maddeleri yer almaktadır (ATASE, BDH, 227-941-054). 21 Aralık 1917 tarihli gizli belgede Enver Paşa, Batı Trakya meselesinin Osmanlı Devleti lehine çözülmesinin beklendiğini, işgal altında toprakları olan bir ülke olarak padişahın, hükümetin ve kendisinin halk gözünde daha iyi duruma gelmesi için Rusya ile Kafkasya sınırında küçük bir düzeltme talebinde bulunulmasının gerekli olduğunu, bu durumun *"ilhaksız ve tazminatsız barış"* ilkesini zedelemeyeceğini Almanlara uygun bir zamanda iletilmesini Zeki Paşa'ya bildirmiştir (Kösoğlu 2008: 351). Aynı konu üzerine 22 Aralık 1917 tarihli belgede ise Zeki Paşa, Kafkasya ve Karadeniz'deki durumu aktarmaktadır: *"Zannolunduğuna göre cenubi Kafkasya'da Ermeni ve Gürcü unsurları hükümfermadır ve aralarında rekabet vardır. Bunlardan hangisinin vaziyete daha ziyade hâkim olduğu henüz anlayışlamamıştır. Şimali Kafkasya'da dahi Kazaklar hâkimdir. Şeyh Şâmil ahfâdından birinin riyâseti altında ve Şarkî Kafkas cibâlinde bulunan Müslümanlar Kafkas hükümet-i müstekîlesinden ziyâde Maksimalistlerin tarafdârıdır."* (ATASE, BDH, 227-941-061). Buradan sonra kâğıdın üzerinde bulunan delikler metni bütünüyle okunmasına engel olmaktadır. Bu haliyle mütareke görüşmelerinin, Rusya'daki gelişmelerle birlikte anlatıldığı anlaşılmaktadır.

14 Ocak 1918 tarihli bir belgede Enver Paşa, Talat Paşa'ya şark cephesinden edinilen bilgileri aktarmaktadır. Esir alınan Rus subaylarının ifadesine göre Kafkasya'ya Ermeni ve Gürcülerin Rus ordusuna dayanarak yaptıkları faaliyetlerden söz edildikten sonra bölgede güçlenen Ermenilerin yaptıkları mezalimin¹³ önüne geçmek için barış yapılarına kadar asayişin tesisine çalışılması gerektiği vurgulanmaktadır (BOA, HR.SYS, 2876/3, Lef: 1).

¹¹ Yavuz (1995: 384), sehven Zeki Paşa'yı askeri ataşe olarak zikretmektedir.

¹² *"Müsveddeleri Almanca olarak müdür Feldmann tarafından yazılmıştır: Tercüme, İkinci Şubeye; Meclis-i Vükela dün Zeki Paşa'nın Boğaziçi ve Karadeniz'e dair vaki olan bir sualine cevap verdi. Bu babda yer alan kablo ve Boğazlar Umumi Kumandanlığında talep edilen izahata intizar edilmedi. Zeki Paşa'ya tebliğ olunan cevap şimdiye kadar muttali olmadım"* (ATASE, BDH, 227-941-053-01).

¹³ Yapılan mezalimi duyurmak için 14 Aralık 1917 tarihinde Enver Paşa, General Ludendorff'a doğrudan mektup gönderilmiştir (Yavuz 1995: 388).

Durumun vehamet arz etmesi üzerine ateşkes hükümlerine aykırı gibi görünen fakat Rusların yaptıkları hareket-ı askeriye nedeniyle zaten çığnenmiş olan mütareke hükümlerine nispetle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de asayişin temini için bir takım girişimlerde bulunulması hususunda Zeki Paşa vasıtasıyla Alman Genelkarargahına görüşlerinin sorulduğu Enver Paşa tarafından Talat Paşa'ya 29 Ocak tarihinde gönderilen belgede zikredilmektedir (BOA, HR.SYS, 2876/3, Lef: 8).

Bu yazışmalarda Zeki Paşa'ya maddeler halinde Enver Paşa tarafından bildirildiği belirtilen hususlarda Ruslara ve müttefiklere karşı bir askeri harekâtın yapılmayacağı özellikle vurgulanmaktadır (Yavuz 1995: 385).

2 Mart 1918¹⁴ tarihli başka bir belgede Enver Paşa, doğrudan Zeki Paşa'ya "*Harpten sonra da ben, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi vazifelerini deruhte edeceğim*" diyerek yanında yardımcı olması için von Seeckt'in görevlendirilmesine dair bilgilendirmenin usulen Hindenburg'a ve Ludendorff'a bildirilmesini istemektedir (Aydemir 1972: III/399).

Romanya'nın barış istemesi üzerine Mart 1918 başında toplanan Bükreş Konferansı'nda Enver Paşa Almanlardan Zeki Paşa vasıtasıyla Batı Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını talep etmiştir, Talat Paşa Batı Trakya sınırını sert bir üslupla bu konferansta savunmuştur. Hatta Enver Paşa, Bulgar Kralı'na gelecekteki ilişkilerin kuvvetlenmesi için Osmanlı Devleti'nin taleplerini desteklemesini mektupla bildirmiştir. Ancak istenilen olmamıştır (Kösoğlu 2008: 359). Dobruca'nın Bulgaristan'a verilmesi üzerine Batı Trakya'nın özellikle Mesta Karasu'ya kadar olan kısmının Osmanlı Devleti'ne bırakılmasına gayret edilse de Almanya'nın tutumu bunu imkânsız hale sokmuştur. Zira Almanların bu olumsuz tutumu Kafkasya ve Karadeniz'deki durumun da Osmanlı Devleti lehine çözümüne engel olmuştur (Aydemir 1972: III/390).

8 Mart'ta Zeki Paşa'dan Enver Paşa'ya gönderilen gizli belgede, General Ludendorff'un Batı Trakya konusundaki Alman tutumunu gözler önüne sermektedir. Cevapta; "*Başkumandan Paşa hazretlerinin teklifleri, Osmanlı hükümetinin takip etmekte olduğu harp gayesinden, çok ileriye gidiyor*" denilmekte ve bu husustaki taleplerin barış görüşmelerinde katılan Osmanlı temsilcisi tarafından yapılmasının daha uygun olacağı nazik olmayan bir dille istenilmektedir. Bükreş'te bulunan Sadrazam Talat Paşa'nın General Ludendorff'un vurguladığı şekilde Osmanlı Devleti'nin isteklerini açığa vurma Bulgarların şüphe ve endişelerine engel olacağından Zeki Paşa tarafından da 12 Mart günü gönderilen yazıda şahsen ifade ediliyordu (Aydemir 1972: III/405; Özçelik 2012: 268). Almanların Bulgarlardan yana tavır sergilemesinin en açık göstergeleri, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya ilişkin girişimlerini sonuçsuz bırakma yönündeki bu tutumlardır. Enver Paşa'nın Bükreş'te bulunan Talat Paşa'ya gönderdiği şifrede iyimser bir tablo çizmeye çalışmıştır (Aydemir 1972: III/406).

Hâlbuki General Ludendorff'tan gelen cevaplar, bu iyimser tabloyu alt üst edecek mahiyettedir. Almanların Dobruca'yı tamamıyla Bulgarlara bırakma niyetinde olmadıklarını, Köstence ve Çernovoda'da askerî imtiyaz istekleriyle açığa vurmuşlardır. Romanya'daki petrol Almanların olmalı, Dobruca'nın kuzeyi Romenlere bırakılmalıdır; bütün bu talepler, Zeki Paşa kanalıyla Enver Paşa'ya iletilmiştir (Aydemir 1972: III/409).

¹⁴ Sehven "2 mart 333 (15 mart 1918)" şeklinde yazılmıştır bk. (Aydemir 1972: III/399) ve Krş. (Aydemir 1972: III/400'deki belge fotokopisi).

Osmanlı isteklerinin tam olarak karşılanmadığı bu durumda Enver Paşa'nın Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki bu meselelerin genel barış yapılana kadar ertelenmesini ve bu meselelere dair bir barış maddesinin yer almaması gerektiği Almanlara iletilmiştir. Bu sayede Bükreş Antlaşmasıyla Dobruca'nın tamamının Bulgaristan'a verilmesine engel olunmuş, bölgenin kaderinin savaştan sonra yapılacak genel barış görüşmelerinde belirlenmesine karar verilmiştir (Özçelik 2012: 269).

Zeki Paşa'dan Enver Paşa'ya intikal eden diğer bir husus, Karadeniz'deki Rus filosunun akıbetine dair çalışmalardır. 1 Haziran 1918 tarihli şifrede Rus filosunun silahsızlandırılarak Osmanlı filosuna katılacağına dair ifadenin General Ludendorff'a hatırlatılarak gereğinin yapılması istenilmektedir. Aydemir (1972: III/426), bu şifreyi Enver Paşa'nın General Ludendorff'un vaadine kıldığı şeklinde yorumlamaktadır. Fakat bu haberleşmenin Zeki Paşa tarafından yapılması çalışmanın gündemi bakımından önemlidir.

Çolak (2014: 36), "*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts-Berlin (PA-AA)*"dan bu haberleşmenin bir kısmını aktarmaktadır. 10 Haziran 1918 tarihli Alman arşiv kaydında, Alman karargâhının görüşlerinin ve Ludendorff'un özellikle Karadeniz ve Kafkasya konusunda aldığı kararlarının Alman Büyükelçiliği aracılığıyla veya doğrudan Zeki Paşa ile Osmanlı karargâhına iletilmesini Enver Paşa, "*tekrar rica*" etmektedir (Çolak 2014: 37). Burada Enver Paşa'nın Almanlarla çatışmadan uzak, koordineli bir çalışma düzeni için gayret ettiği görülmektedir.

Savaşın son ayında, 26/27 Eylül 1918 tarihlerinde Zeki Paşa'ya "*icabedenlere bildirilmesi ricasıyla*" gönderilen yazıda; Bulgaristan hükümetinin ateşkes yapmaya karar verdiğine dair alınan haberlere nazaran Alman ve Avusturyalılardan oluşan bir kuvvetin hemen Bulgarları takviyeye gönderilmesi gerektiği, Vardar vadisi boyunca dağılmış bulunan düşman birliklerinin yenilerek durumu ittifak devletleri lehine çevirmek suretiyle Bulgar hükümetini mütareke fikrinden uzaklaştırmanın mümkün olduğu dile getirilmiş; bu sayede ittifak devletleri arasındaki ulaşım hattının kesintiye uğramaması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne en çabuk ve faydalı yardımın yapılmış olacağı ifade edilmiştir (Aydemir 1972: III/459).

Savaşın seyri, Enver Paşa'nın endişelerini takip etmiştir. 9 Ekim 1918 tarihli Zeki Paşa'ya gönderilen yazıda Enver Paşa; ordunun dayanmakta olduğunu, "*müşterek bir sulha*" kadar bunun süreceğini açıklamış, Almanların barış girişimleri hakkında bilginin sürekli bildirilmesini rica etmiştir (Aydemir 1972: III/460).

11 Ekim 1918'de Zeki Paşa'dan Başkumandanlık Vekâletine gönderilen ve iki gün sonra İstanbul'a ulaşan telgrafta; Almanya'nın cevabi notasını vermiş olduğu, içeriği hakkında bilginin bulunmadığı, Batı cephesinde Almanlar lehine bir durumun ortaya çıkmadığı, bir Fransız alayının Sofya'ya girdiğine dair haber alındığı ve Yunanlıların ilerlediklerine ilişkin duyumların ulaştığı hususları zikredilmektedir (Aydemir 1972: III/460-461).

Bu Görevin Yan Etkisi

1914 yılının son günlerinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin Almanya'da aldığı görev, Zeki Paşa'nın sonraki askerlik hayatına yaptığı doğrudan etkisini tespit etmek kolay değildir. Ancak bu görevin yan etkilerine dair fikir verecek olayları örneklendirmek mümkündür.

Zeki Paşa'nın Almanya'da ifa ettiği murahhaslık görevi, daha sonraki yıllarda da göz önünde tutulmuştur. 1919 yılının Aralık ayının son günü İstanbul'da gerçekleştirilen Şûra-yı Askerî'de Zeki Paşa'nın adı geçmektedir. Zeki Paşa'ya dair bu dönemdeki İngiliz istihbarat raporundaki ifadelerde bu murahhaslık görevi şu şekilde zikredilmektedir: "*Müşir Zeki Paşa'nın, Arap ve Enver'e bağlı olduğu, Savaşta Alman Genelkurmayında bulunduğu (irtibat subayı idi) bildirilmekteydi*" (Akşin 1998: II/131). Akşin'in aktardığı bu bilgiler, Zeki Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı esnasındaki görevine ve Enver Paşa'ya bağlılığına vurgu yapması bakımından önemlidir.

Öteyandan İstanbul'da bulunan bir askerî otorite olarak zaman zaman gazetelere demeçler vermiştir. "*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisiyle Mülakat*" başlığını taşıyan makalede Zeki Paşa'nın bir fotoğrafı da yer almaktadır. Sakarya Muharebesi öncesi kritik dönemde askerî vaziyetin belirsizliğini açıklıkla anlattığı satırlarda bir meydan savaşı verilmediği için Türk tarafının avantajı elinden bırakmadığını, uygun yer ve zamanda vurulacak darbe ve "*inayet-i hakla behemahal muzaffer*" olunacağını vurgulamaktadır (Tercüman-ı Hakikat 1337-1921: 3).

İngiliz istihbaratı tarafından yakından takip edilen Zeki Paşa'nın Millî Mücadele'yi kötüleyen bir tavır içinde olmadığını, Türk İstiklal Harbi'nin muzafferiyetle ikmalini isteyenler arasında bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Burada şunu da hatırlatmakta fayda vardır, Sadece Zeki (Baraz) ve Ahmet İzzet (Furgaç) paşalar saltanatın ilgasına değin padişaha hizmet etmiştir (Rustow 2004: 182). Bu bağlamda İngiliz istihbaratının görevine bağlılığına dair düştüğü notun isabetli olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Halepli Zeki Paşa, 1862 yılında doğmuş; kaynaklardaki farklı bilgilere rağmen bu çalışmada tespit edildiğine göre 1942 yılının Ocak ayında bu dünyadan göç etmiştir. Zeki Paşa'nın 1914-1918 yıllarında Alman İmparatoru II. Wilhelm nezdinde Osmanlı Padişahının Muhassası olarak aldığı görev, Birinci Dünya Savaşı'nın pek bilinmeyen yönlerinin açığa kavuşturulması bakımından önemlidir. Zeki Paşa'nın askerlik hayatı 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı için kıymetli "anlar" barındırmaktadır. Zaten kendisi de Balkan Savaşlarında ait hatıralarını kaleme almış; diğer anılarını da yazacağını bu hatıratının önsözünde dile getirmiştir. Görevine büyük sadakatle bağlı bulunan Zeki Paşa'nın aldığı madalya ve nişanlar bunun birer göstergesi olmuştur. Madalya ve nişanlar konusunda yeri geldiğinde askerlik safahat belgesine "1'inci Rütbeden Alman Kron De Podre Nişanı" şeklinde yanlış yazılan nişanın doğru yazılışı "Prusya Krallığı Taç Nişanı (Königlicher Kronen-Orden)" olarak yine bu makalede tespit edilmiştir.

Genel kaynaklar ve eldeki arşiv kayıtlarından 1916-1918 yıllarına ait bir projeksiyon sunulmuştur. Bu süreçte üzerinde fazla durulmayan Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da eğitim alan "Sanayii Efradı"na değinilmiştir. Zeki Paşa, Alman İmparatoru'nun Doğu Avrupa Cephesine yaptığı ziyareti fırsat bilerek Oberndorf'taki silah fabrikasına uğrayarak verilen siparişlerin durumunu incelemiş, daha sonra Almanya'da bulunan "Daimler" otomobil fabrikasında eğitim alan Osmanlı efradını denetlemiş, gerekli ikazlarda bulunmuş ve tüm bu faaliyetleri Enver Paşa'ya iletmiştir. Oberndorf'ta olduğu gibi sipariş verilen silahlar gibi daha sonraki zamanlarda rakiplerden iğtinam edilen top ve mühimmata yönelik siparişleri bizzat takip eden Zeki Paşa'nın bu faaliyetlerini görevinin bir parçası değerlendirmek mümkündür.

Zeki Paşa'nın Doğu Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri hususunda bilgi sahibi yapılmamasıyla ortaya çıkan ve Türk birliklerinin üstlenecekleri vazife gereği başta Zeki Paşa'nın kendisi olmak üzere Osmanlı dış temsilciliklerinin bilgilendirilmemesinden kaynaklanacak tehlike yazışmaların gündemine taşınmıştır. Zeki Paşa, yapılacak bir teşkilat düzenlemesiyle Türk birliklerinin vaziyetinden haberdar olunması, müttefiklerle eşgüdümün sağlanabilmesi amacıyla bir zabitanın bu işle görevlendirilmesini Enver Paşa'ya teklif etmiş; Enver Paşa bu teklifi uygun bulmuştur.

Zeki Paşa'nın yazışmalarında ağırlıklı konular, özellikle Avrupa cephelerindeki vaziyet olmuştur. Doğrudan Enver Paşa'ya gönderilen yazılara, Enver Paşa'nın tespit, öngörü ve tavsiyelerle karşılık verdiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın tarihi seyri gözönünde tutulduğunda bu tespit, öngörü ve tavsiyelerin isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Bükreş'in İttifak kuvvetlerince ele geçirilmesinin ardından Romanya'nın barış teklifi, Alman mahfillerinde de barışa dair görüşmelerin yapılmasına yol açmıştır. Almanya'da askeri ve sivil yönetici kanatları arasındaki görüş ayrılıkları doğrudan Enver Paşa'ya Zeki Paşa vasıtasıyla iletilmiştir. Bu yeni durumda Almanların barışa dair söylemleri İtilaf devletlerince ciddiye alınmasa da bu süreçte başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere her devlet savaştan/barıştan beklentilerini yeniden gözden geçirme imkânı bulmuştur. Zeki Paşa, savaşa dair her noktayı Enver Paşa'ya bildirdiği gibi barışa dair gelişmeleri de İstanbul'a yazmıştır. II. Wilhelm'in yapacağı teftiş gezileri ve ziyaretler bu yazışmaların konularından biridir. Alman İmparatorunun yapacağı seyahat esnasında Enver Paşa'nın da İmparatora katılması yönündeki çalışmalar, Enver Paşa'nın görüş ve düşüncelerini

doğrudan Alman İmparatoruna anlatma olanağı sağlaması bakımından önemli görülmüştür. Dönemin gelişen olaylarına yönelik Enver Paşa'nın dikkate değer fikirleri, Alman Genel Karargâhına ulaştırılması için Zeki Paşa'ya yazılmıştır. Örneğin, Riga'nın Almanlar tarafından ele geçirilmesi üzerine gelecek hamlenin mahiyetine göre Rusya'daki olayların alacağı şekle dair Enver Paşa'nın fikirleri arasında Rusya'da ortak tehlikeye karşı oluşacak birliğin Alman lehine olmayacağı vardır. Aynı dönemde Almanya'da da Rusya'daki gelişmelerin endişeyle izlendiği göz önünde tutulduğunda Enver Paşa'nın vurguladığı hususun önemi açıkça görülmektedir.

İtalyan cephesine dair Enver Paşa'nın gelişmelerin açıklanmasına yönelik isabetli soruları, Enver Paşa'nın Avrupa'daki İttifak ordularının harekâtını yakından takip ettiğine dair görüşü kuvvetlendirmektedir. Zeki Paşa'ya gönderilen ve yine Alman Genel Karargâhına iletilmesi istenen yazışmalarda Enver Paşa'nın ittifak ordularının gerekçelerini açıklayarak Venedik-Lugano Gölü hattını tutması yönündeki teklifi savaşın genel seyri içinde isabetlidir. İtalyan cephesinin bozulmasına yönelik iç karışıklıklar çıkarılarak İtalyan ordusunun maneviyatını bozmaya ilişkin General Ludendorff'a iletilmesi istenen öneri aynı minvalde önemlidir.

Aynı şekilde, Alman Genel Karargâhının görüşlerine ve Ludendorff'un aldığı kararlara büyük ehemmiyet veren Enver Paşa, Zeki Paşa'yı Osmanlı Devleti'nin Almanya'daki iki irtibat kanalından biri olarak gördüğünü özellikle Batı Trakya, Kafkasya konularındaki yazışmalarında açıklıkla dile getirmiştir.

Almanya ile Bulgaristan'ın yakınlaşmasına bağlı olarak Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı, müttefikliğe uymayan taleplere yönelik girişimi ve alınması gerekli önlemler yine Zeki Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen yazılarda işlenmektedir. Zeki Paşa, Bulgaristan'ın ve Almanya'nın tutumlarını kendi mütalaalarıyla Enver Paşa'ya iletmiştir. Zorlu diplomatik şartlara rağmen doğru adımların atılmasında bu yazışmaların etkisi yadsınamaz. Bulgaristan'ın Dobruca'da egemen olma girişimleri karşısında Osmanlı Devleti'nin gösterdiği diplomatik çabalar sonuçsuz kalmamış; en azından savaş esnasında Dobruca'nın kaderinin Osmanlı Devleti'nin çıkarları aleyhine belirlenmesine engel olmuştur.

Bolşeviklerin Almanya'ya yanaşarak barışa ilişkin çabaları, Zeki Paşa'nın yazışmalarında da işlenmiştir. Özellikle Kafkasya'nın ve Karadeniz'in durumları ayrıntılı olarak işlenmiştir. Brest-Litovsk görüşmelerine Osmanlı delegesi olarak katılan Zeki Paşa'nın müzakerata dair verdiği bilgiler kıymetlidir. Kafkasya'daki Rus birliklerinin savaşı bırakması üzerine doğan siyasi ve askeri boşluğun tedhiş hareketlerine zemin hazırlayacağını vurgulayan Enver Paşa'nın, Almanlarla işbirliği halinde, ateşkes hükümlerine zarar vermeden bölgede asayişin sağlanmasına yönelik girişimlerin lüzumu hususunda Zeki Paşa vasıtasıyla tarafları bilgilendirdiği görülmektedir. Karadeniz ticaretinin geleceği, ele geçirilen Karadeniz Rus filosunun durumu yine bu yazışmalarda işlenmektedir. Bulgaristan'ın Dobruca'da ısrar ettiği günlerde öne sürülen Mesta Karasu hattına kadar kısmın Osmanlı Devleti'ne verilmesi önerisine olduğu gibi Karadeniz filosuna yönelik talepler de Alman makamlarınca müspet görülmemiştir. Zaten General Ludendorff'un bu yöndeki nazik olmayan yazısı vaziyeti açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Enver Paşa'nın 1918 yılının Mart ayı başında Zeki Paşa'ya gönderdiği yazıda, savaşın sonunun yaklaştığını haber verdikten sonra savaştan sonra bulunduğu makamları elde

tutacağından birlikte çalışmayı arzu ettiği Alman subaylarının Osmanlı Devleti'nde görevlendirilmesi için nezaket kaidelerine riayet ederek ilgili Alman mercilerine başvuruda bulunulmasını rica etmektedir. 1918 yılı ilkbahar ve yaz mevsimleri beklendiği gibi geçmemiş, savaşın ibresi İttifak devletleri aleyhine dönmüştür. Bu süreçte Enver Paşa'nın, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesine mani olmak adına Almanya ve Avusturya'nın atması gereken adımları sıralaması ve Almanya ile birlikte "müşterek sulh" için hareket etmeye çalışması önemlidir. Ancak Enver Paşa'nın bu çabaları bir netice vermemiş; Bulgaristan, Selanik mütarekesiyle savaştan çekilmiş, her müttefik kendi başına savaştan çekilme ve ateşkes çarelerini aramaya başlamıştır. Osmanlı Devleti de bir takım girişimlerden sonra Mondros Mütarekesiyle Birinci Dünya Savaşı'nda çekilmiştir.

Zeki Paşa, Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'a dönmüş ve Saltanatın İlgası'na değin padişahın hizmetinde bulunmuştur. Millî Mücadele'nin en kritik zamanlarında "Erkân-ı Harbiye Reisi" olarak Zeki Paşa'nın askerlik yönünden İstiklal Harbi'nin Kütahya-Eskişehir Muharebelerini değerlendirdiği görülmektedir. Halepli Zeki Paşa'nın görevine ve Enver Paşa'ya bağlılığının Almanya'daki murahhaslığıyla birlikte İngiliz istihbarat belgelerinde işlenmesinin Almanya'daki bu görevinin yan etkileri olarak değerlendirmek mümkündür.

SUMMARY

Zeki Pasha was born in 1862. Despite the different facts in the sources, he died in January 1942, as determined in this work. The task that Zeki Pasha performed on the side of the German Emperor is important in terms of clearing the unknown aspects of the First World War. Zeki Pasha's military life has precious "moments" for the 1897 Ottoman-Greek War, the Balkan Wars and the First World War. He has already received remembrances of the Balkan Wars. He expressed in the foreword of this work that he would write other memories. Zeki Pasha's medals and decorations are signs of great faithfulness to his mission.

A projection of 1916-1918 was presented from general sources and archive records. During this period, the "Sanayii Efradı" which had been trained in Germany during the First World War were mentioned.

The danger that would arise when the Turkish authorities were not informed about the Turkish troops sent to the Eastern front was processed in correspondence. Zeki Pasha proposed to Enver Pasha that an officer had to be appointed to this task in order to be aware of the situation of the Turkish troops and to coordinate with the allies. This proposal was approved by Enver Pasha.

The subjects of Zeki Pasha's correspondence were mainly the Eastern and Western fronts of World War I. Directly written to Enver Pasha, it seems that Enver Pasha responded with detection, foresight and advice. When the history of World War I is taken into consideration, it is possible to say that the correspondence, forecasts and recommendations in these correspondences are right.

Following the capture of Bucharest by the alliance forces, Romania's proposal for peace has led to negotiations on peace on the German side. Disagreements between German and civilian authorities in Germany were reported to Enver Pasha by Zeki Pasha. In this new case, although the Germans' discourse on peace was not taken seriously by the Entente States, every state, especially the United States of America, had the opportunity to renew the expectations of war and peace.

Enver Pasha's remarkable ideas for the events of the period were written by Zeki Pasha to be delivered to the German General Headquarters. For example, among the ideas of Enver Pasha on how events in Russia will take place according to the nature of the future move on the capture of Riga by the Germans, the unity that will be against common danger in Russia will not be in favor of Germany.

Enver Pasha suggested the Italian expedition to strengthen the view that Enver Pasha closely followed the operations of the allied armies in Europe. The proposal to keep the Venice-Lugano Lake line by declaring the reasons of Enver Pasha's allied armies in correspondence sent to Zeki Pasha and also requested to be transmitted to the German General Headquarters is correct in the war period. It is equally important that the proposal to disrupt the Italian army's spirituality by creating internal disturbances for the deterioration of the Italian front.

The initiative to take necessary measures against claims that do not comply with the interests of the Ottoman State in Bulgaria due to the rapprochement between Germany and Bulgaria was processed by Zeki Pasha in the writings sent to Istanbul. Zeki Pasha conveyed the attitudes of Bulgaria and Germany to Enver Pasha in his own opinion. The diplomatic

efforts of the Ottoman State in the face of Bulgaria's attempt to become sovereign in Dobruja have not been fruitless; at least during the war prevented the destiny of Dobruja from being determined against the interests of the Ottoman State.

The efforts of the Bolsheviks to approach Germany and work on peace had also been carried out in Zeki Pasha's correspondence. In particular, the situations of the Caucasus and the Black Sea were elaborated. The information provided by Zeki Pasha, who attended the Brest-Litovsk talks as an Ottoman delegate, was valuable for the negotiations.

Enver Pasha sent a letter to Zeki Pasha in early March of 1918 asking the German authorities to apply for the German officers to work in the Ottoman Empire after completing the rules of courtesy and informing them that the end of the war is about to close. The spring and summer seasons of 1918 turned against the allied states of war. In this process, it is important that Enver Pasha tried to order the necessary steps for Germany and Austria to take steps to stop the withdrawal of Bulgaria from the war and to act for "*müşterek sulh* (common peace)" with Germany. However, these efforts of Enver Pasha did not yield a result. Bulgaria withdrew from the war by the Thessaloniki armistice, and every ally on its own began to seek war and withdrawal from the war.

Zeki Pasha returned to Istanbul after the Armistice of Mudros and was in service of the Sultan until November of 1922. In this period, it is possible to evaluate the note regarding loyalty to Enver Pasha in the British intelligence documents in the context of his duty in Germany.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

ATASE (T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), BDH (Birinci Dünya Harbi Kataloğu), K (Klasör): 28, D (Dosya): 132, F (Fihrist): 011-1.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 004.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 004-01.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 004-02.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 008.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 009.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 016.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 026.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 032.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 033.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 034.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 034-01.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 035.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 041.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 043.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 044.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 045.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 049.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 051.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 053.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 053-01.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 054.

ATASE, BDH, K: 227, D: 941, F: 061.

ATASE, BDH, K: 28, D: 132, F: 014.

BOA (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi), HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi), Dosya: 2312, Gömlek: 5, Lef: 20, Tarih: 4 Kânûn-ı sâni 1330 (17 Aralık 1914).

BOA, HR.SYS, 2312/5, Lef: 22, Tarih: 4 Kânûn-ı sâni 1330 (17 Aralık 1914).

BOA, HR.SYS, 2876/3-1, Lef: 1, Tarih: 15 Ocak 1918.

BOA, HR.SYS, 2876/3, Lef: 8, Tarih: 29 Ocak 1918.

BOA, İ.MBH (İrade Mabeyn-i Hümayun), 17/15, Lef: 2, Tarih: 27 Muharrem 1333 (15 Aralık 1914).

MSB Arşiv Müdürlüğü, *Ferik Zeki (Kolaç-Kılıçoğlu) Subay Şahsi Dosyası Kayıtlarına Göre Askeri Safahat Belgesi*.

II. Süreli Yayınlar (Gazeteler)

(1921-1337.07.19). *Tercüman-ı Hakikat*: 3.

(1942.01.14). *Cumhuriyet*: 3.

III. Kitaplar

Akşin, Sina (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*. C.II. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Asprey, Robert B. (1996). *The German High Command at War: Hindenburg and Ludendorff and the First World War*. London: Warner Books.

- Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri. (1982). Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1972). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*. C.III (1914-1922). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Belen, Fahri (1966). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*. C.IV. Ankara: Gnkur. Basımevi.
- E.Albay Muzaffer (2006). *Birinci Dünya Savaşı'nda Mısır Seferi Çerçevesinde Birinci Kanal Akımı*. haz. Hülya Toker. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- General Ludendorff (2005). *My War Memories*. Vol. 2, Sussex: The Naval & Military Press Ltd.
- Hart, Basil Liddell (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. çev. Kerim Bağrıaçık. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Kösoğlu, Nevzat (2008). *Şehit Enver Paşa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rustow, Dankwart A. (2004). "The Army and the Founding of the Turkish Republic". *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*. ed. Touraj Atabaki – Erik J. Zürcher. New York: I.B. Tauris & Co. Ltd. 164-208
- Toker, Hülya-Aslan, Nurcan (2009). *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*. C.1. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- Trumpener, Ulrich (1989). *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918*. New York: Caravan Books.
- Wallach, Jehuda L. (1985). *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri (1835-1919)*, çev. Fahri Çeliker. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay.
- Zeki Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı (2012). çev. Sema Demirtaş. İstanbul: Alfa Yay.

IV. Makaleler-Bildiriler

- Çolak, Mustafa (2014). "Osmanlı – Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)". *Journal of History Studies* 6 (1): 27-43.
- Karasu, Cezmi (2015). "I.Dünya Savaşı Sırasında Dobruca'nın Geri Alınması Amacıyla Hazırlatılan Bir Rapor". *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu* haz. Aynur Yavuz Akengin-Selcan Koçaslan. 03-05 Kasım 2014 (Budapeşte). Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi. 995-1014.
- Kış, Salih (2017). "Birinci Dünya Savaşı'nda Müşir Von Der Goltz Paşa'nın Ordu Komutanlıkları ve Ölümü", *History Studies* 9 (3): 121-139.
- Özçelik, Mücahit (2012). "1918 Bükreş Antlaşması". *History Studies* 4 (4): 261-275.
- Yavuz, Nurcan (1995). "Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezaliminin Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinde Protestosu". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi* 4 (15): 381-406.
- Yıldız, Gültekin (2012). "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formalleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (17): 239-266.

V. İnternet Kaynakları

- Zu den Kämpfen um Tarnopol. (2016, Eylül 23). Das Bundesarchiv: <https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/35538?q>, adresinden alındı.

EK 1: MSB Arşivi Subay Şahsi Dosyası Kayıtlarına Göre Askeri Safahat Belgesi

ASKERİ SAFAHAT BELGESİ

Sicil No : 299-2
Adı Soyadı : Zeki KOLAÇ (KILIÇOĞLU)
Baba Adı : Hafız Ali
Memleketi : Halep
Doğum Tarihi : 1278
Rütbe : 1'inci Ferik
Duhulü : 04 Eylül 1296, Mekteb-i Harbiye'ye
Nasbı : 08 Teşrin-i evvel 1333
Emeklilik Tarihi : 02 Teşrin-i Evvel 1339

Askerlik Hizmeti

- 15 Haziran 1302'de Mekteb-i Harbiye'den erkân-ı harp yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak Erkan-ı Harbiye- i Umumiye 4'üncü Şube emrine verilmiştir.
- 05 Nisan 1303'te Hasa Ordusu Suvari Fırkası Erkan-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 12 Temmuz 1304'te kolağalığa terfi ederek Sakarya cihetinin istikşafına görevlendirilmiştir.
- 07 Mart 1307'de Mavzer Tüfekleri Muayene Komisyonu Balistik Muavinliğine tayin edilerek Almanya'ya i'zam olunmuştur.
- 13 Eylül 1307'de binbaşılığa terfi etmiştir.
- 28 Kanun-ı Evvel 1310'da kaymakamlığa terfi etmiştir.
- 08 Şubat 1311'de Mavzer Tüfekleri Muayene Komisyonu ile Dersaadet'e avdet etmiştir.
- 25 Nisan 1312'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 4'üncü Şube'ye tayin edilmiştir.
- 22 Ağustos 1312'de Mekteb-i Harbiye sınıfları Coğrafya ve Tarih-i Muharebat Dersleri Muavinliğine tayin edilmiştir.
- 25 Nisan 1313'te Yunan Harbinde Alosonya Ordusuna tayin edilmiş ve muharebedeki hizmetinden dolayı 08 Kanun-ı Sani 1313'te miralaylığa terfi etmiştir.
- Ba'de'l-Harp Mekteb-i Harbiye'ye gelerek 22 Temmuz 1315'te Muharebat-ı Felah, İstihkamat-ı Hafife ve Tabiyye Tatbikat muallimliklerinde görevlendirilmiştir.
- 02 Nisan 1316'da mirivalığa terfi ederek Mekteb-i Tıbbiye Müdüriyetine tayin edilmiştir.
- 13 Eylül 1316'da Çatalca İstihkamatının keşfinde görevlendirilmiştir.
- 10 Mayıs 1322'de İran Hududu Heyet-i Tahkika Riyasetine tayin olmuştur.
- 16 Mayıs 1322'de ferikliğe terfi ederek Piyade Dairesine tayin edilmiştir.
- 16 Kanun-ı Sani 1326'da Teşkilat-ı Cedide mucibince 1'inci Dersaadet Kolordusu Kumandanlığına tayin edilmiştir.
- 27 Şubat 1327'de 2'nci Ordu Teftiş Vekâletine tayin edilmiştir.
- 24 Kanun-ı Evvel 1329'da 2'nci Ordu Teftişliğine tayin edilmiştir.
- 08 Teşrin-i Sani 1330'da Almanya İmparatoru nezdinde murahhas tayin edilmiştir.
- 03 Teşrin-i Evvel 1332'de Fahr-i Yaveri Hazret-i Şehriyariliğe tayin edilmiştir.
- 08 Teşrin-i evvel 1333'te 1'inci Ferikliğe terfi etmiştir
- 24 Ağustos 1334'te Cülus-u Hümayun-u Hazreti Padişahîyi tebliğ etmek için Şehzade Abdurrahim Hazretlerinin refakatine tayin kılınmıştır.
- 23 Teşrin-i Evvel 1336'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Riyasetine tayin edilmiştir.
- 27 Kanun-ı Evvel 1336'da Tetkik ve Tasnif Komisyonuna tayin edilmiştir.
- 25 Eylül 1339 tarihli Kanunun 3'üncü Maddesi mucibince 02 Teşrin-i Evvel 1339'da emekli edilmiştir.

1

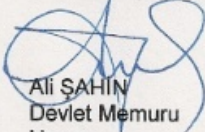
Katıldığı Savaşlar:

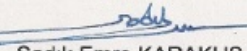
Yunan Harbi
Balkan Harbi
Birinci Dünya Harbi

Aldığı Nişan ve Madalyalar:

4'üncü Rütbeden Mecidi Nişanı (11 Eylül 1303)
4'üncü Rütbeden Osmanî Nişanı (18 Teşrin-i Sani 1306)
Altın Liyakat Madalyası (02 Eylül 1312)
Muharebe Altın Liyakat Madalyası (19 Ağustos 1331)
Alman 1'inci Rütbeden Demir Salip Nişanı (19 Teşrin-i Evvel 1331)
1'inci Rütbeden Alman Kron De Podre Nişanı (15 Kanun-ı Sani 1332)
Alman 1'inci Sınıf Kılınçlı Kırmızı Kartal Nişanı (23 Teşrin-i Evvel 1333)
1'inci Rütbeden Osmanî Nişanı (23 Teşrin-i Evvel 1333)
Muharebe Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyaları (10 Teşrin-i Evvel 1334)

Bu belge 1'inci Ferik Zeki KOLAÇ(KILIÇOĞLU)'a ait MSB Arşiv Müdürlüğünde bulunan "Subay Şahsi Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir.

Ali ŞAHİN
Devlet Memuru
Uzman

Sadık Emre KARAKUŞ
Devlet Memuru
Uzman

O N A Y

19 Şubat 2016

Ertuğrul ÖZTÜRK
Personel Albay
Arşiv Müdürü

EK 3: BOA, HR.SYS, 2312/15, Lef: 22'de Sözü Edilen Müsvedde (BOA, HRS.SYS, 2312/15, Lef: 20).

